

Ірина Боса
(Київ)

РОЛЬ ТОВАРИСТВА ПОШИРЕННЯ ГРАМОТНОСТІ ТА РЕМЕСЕЛ У ХУДОЖНЬОМУ ЖИТТІ ЄЛИСАВЕТГРАДА НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

У статті розкрито діяльність Товариства поширення грамотності та ремесел у художньому житті Єлисаветграда на межі ХІХ–ХХ ст. Зокрема, проаналізовано форми і методи організації культурно-просвітницької роботи художньої секції Товариства. Розглянуто передумови створення художнього музею в місті.

Ключові слова: Товариство поширення грамотності та ремесел, Єлисаветград, художня секція, виставка, музей, художники.

The article discovers activities of Society of literacy and crafts spreading within the artistic life in Yelisavetgrad on the verge of XIX–XX centuries. The author particularly analyses the forms and methods of cultural work of art section in Society. Also, the preconditions of city art museum creation are discovered.

Keywords: Society of literacy and crafts, Yelisavetgrad, art section, exhibition, museum, art.

В статье освещена деятельность Общества распространения грамотности и ремёсел в художественной жизни Елисаветграда на рубеже ХІХ–ХХ в. В частности, сделан анализ форм и методов организации культурно-просветительской работы художественной секции Общества. Рассмотрены предпосылки создания художественного музея в городе.

Ключевые слова: Общество распространения грамотности и ремёсел, Елисаветград, художественная секция, выставка, музей, художники.

Становлення художнього життя Єлисаветграда на межі ХІХ–ХХ ст. відбувалося в загальноісторичному контексті подій в Україні, частина якої тоді входила до складу Російської імперії. Характерною особливістю того часу було те, що у всіх регіонах тривала почата вже раніше культурно-просвітницька робота. В Україні за часом організації одним із перших просвітницьких товариств було Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел (далі – ТППР). До нього існувало тільки

одне такого типу – Харківське товариство поширення початкової освіти, засноване 1869 року¹.

ТПГР було засноване 1873 року за ініціативи викладача місцевого юнкерського училища, палкого патріота української культури Миколи Федоровського. На початку ХХ ст. воно мало у своєму переліку близько 200 чоловік, поміж яких були представники місцевої інтелігенції, а також діячі культури та мистецтва з інших міст.

Товариство у своїй роботі керувалося уставом, який визначав цілі, завдання та напрями діяльності. Головним завданням товариства було сприяння розумовому й моральному розвитку ремісничого люду, а також опіка над місцевим ремісничо-грамотним училищем. Методами культурно-просвітницької діяльності були: публічні виступи, які організовувалися у формі народних читань; поширення книг, які розповсюджувалися шляхом відкриття безкоштовних бібліотек-читалень; організація недільних шкіл (різноманітних курсів і класів).

Товариство було одним із важливих факторів розвитку художнього життя міста, оскільки із самого початку його заснування при ньому було створено Художню секцію, діяльність якої полягала в пропагуванні всіх видів мистецтва. Серед членів секції були провідні елісаветградські художники: П. Сорока, Ф. Козачинський, О. Осмьоркін, А. Нюренберг, С. Данишевський, І. Золотаревський, Г. Зусман, А. Узловська та ін., а також представники з інших міст: І. Похитонов, який інколи приїжджав на батьківщину із Франції, відомий меценат і організатор кількох музеїв у провінційних містах Микола Гедройц, московський мистецький критик С. Голоушев, більш відомий під літературним псевдонімом – Сергій Глаголь.

Члени художньої секції організовували виставки, різноманітні творчі вечори, благодійні акції і заходи, що своєю чергою сприяло підвищенню культурного рівня жителів міста. При секції існували художні курси, на яких проводили заняття й читали лекції з мистецтва². Особливу увагу в секції приділяли роботі з місцевими артільми ремісників і кустарів, яким професійні художники давали поради щодо кращого виконання виробів, виокремлюючи найбільш довершені зразки у сфері ремісничої промисловості, допомагали влаштовувати експозиції на місцевих виставках і цим самим сприяли покращенню їхніх професійних навичок, а також підвищенню художнього та естетичного рівня їх виробів, що впливало на стан промисловості в краї³.

Для підняття інтересу жителів міста до художніх творів та для підготовки сприятливіших умов приїзду в місто інших виставок у 1913 та 1914 роках Товариством було організовано дві міські художні виставки⁴, ряд особливостей яких виводив їх далеко за межі подій місцевого значення, оскільки, окрім творів місцевих митців, були залучені твори й іногородніх художників, а самі виставки супроводжувалися читаннями лекцій з мистецтва.

Перша міська художня виставка, організована членами мистецької секції ТПГР, проходила з 15 по 28 квітня 1913 року в будинку Б. Резникова. Експозиція виставки складалася з трьох відділів: I – відділ художніх творів; II – український художньо-архітектурний відділ; III – відділ витончених робіт і виробів художньої промисловості.

У першому відділі були представлені художні твори місцевих художників, а також роботи іногородніх художників, що зберігалися у приватних колекціях місцевих жителів і особисто передані ними для влаштування експозиції виставки. Серед робіт місцевих живописців були твори членів товариства: Ф. Козачинського, М. Полякова, А. Узловської, С. Данишевського, Д. Павлова, М. Панкеева, В. Іващенко, І. Золотаревського, а також І. Похитонова⁵. Поряд з досвідченими художниками експонувалися роботи учнів художніх шкіл та училищ міста, у тому числі й учнів Вечірніх рисувальних і креслярських класів К. Адамської, М. Бронштейна, С. Ворожбита, А. Гройсмана, М. Косюри, В. Грудненка, І. Константиновського, братів А. і Д. Нюренбергів, З. Рибака та О. Осмьоркіна⁶.

З Харкова на виставку привезли твори митців українського художньо-архітектурного відділу В. Васильківський, Н. Уваров та К. Жуков. Відділу харків'ян надали окрему кімнату, де вони розмістили роботи: 5 орнаментів Н. Самокиша, 18 творів В. Васильківського, 24 архітектурні проекти С. Тимошенко та К. Жукова. Останній під час експонування виставки читав лекції про український художній стиль у модерні.

На виставці дві лекції на тему «Пошук краси і правди в російському живописі в минулому і сьогодні» прочитав Сергій Глаголь. Оглянувши виставку, він опублікував дві статті в газеті «Голос Юга», відзначивши, що виставка в Єлисаветграді вийшла цікавішою від ростовської, хоча Ростов і більше місто, у якому Товариство витончених мистецтв улаштувало вже три такі виставки. Як яскравих представників нових течій у живопису, С. Глаголь відзначив художників А. Нюренберга та С. Данішевського, котрі нещодавно повернулися до Єлисаветграда після вдосконалення своєї майстерності у Франції⁷.

Під час організації виставки оргкомітетом було запропоновано жителям міста надати твори з приватних колекцій. Власники таких збірок зробили це з неабияким ентузіазмом, передавши майже всі реліквії та художні скарби міста, які були представлені у відділі витончених робіт і виробів художньої промисловості прикладного мистецтва, який, за свідченням преси, викликав особливий інтерес глядачів⁸. У ньому експонувалися й зразки місцевого та іногороднього кустарного виробництва художньо-промислових шкіл. Серед виробів відділу були представлені також вироби учениць Олександрівської навчально-ткацької майстерні, організованої Н. Бракер⁹.

Перша спроба місцевих художників організувати масштабну виставку власними силами перевершила всі очікування. Адже виставку відвідала небувала на той час кількість глядачів. Уже за перші чотири дні було продано понад тисячу квитків. А за два тижні її експонування одних тільки платних відвідувань набралось майже 2,5 тис. Тож були покриті не тільки витрати на її організацію, а й було отримано прибуток, який дав можливість організувати другу виставку¹⁰. Отже, рівно через рік (частково й на кошти, що були отримані від продажу квитків на Першій виставці), у квітні 1914 року в Єлисаветграді було відкрито Другу міську художню виставку.

На виставці відділи мистецтва та художньої промисловості, які склалися переважно з власності місцевих любителів, були представлені значно бідніше, ніж на Першій, проте за кількістю художніх творів, яких було представлено близько трьохсот, вона перевершила її. Із загальної кількості експонатів виставки половину становили твори місцевих художників, були представлені й твори московських, одеських та київських митців. Надіслав свої роботи колишній житель Єлисаветграда, член оргкомітету Першої єлисаветградської виставки М. Поляков, котрий незадовго до цього повернувся на свою батьківщину – до міста Томська¹¹.

На виставці відвідувачі змогли побачити різні мистецькі пошуки, напрями й жанри, а на підставі особистих вражень від творів скласти власну думку про тогочасне мистецтво, починаючи від реалізму передвижників і закінчуючи кубізмом¹². Преса відзначала, що виставка проходила жваво. Єдине, про що можна було шкодувати, – це дуже скромний скульптурний відділ, який був представлений лише двома творами¹³.

За традицією, яка склалася за час проведення Першої художньої виставки, для її відвідувачів читав лекції Сергій Глаголь¹⁴. У місцевій газеті було анонсовано зміст його двох лекцій. У першій, яка мала назву «Що таке мистецтво?», автор розглядав широке коло питань з історії та теорії мистецтва¹⁵. Друга лекція «Відродження чи виродження? (футуризм, кубізм та ін.)» передбачала стислий огляд мистецтва кінця XIX – початку XX ст. та аналіз філософського підґрунтя нових течій образотворчого мистецтва¹⁶. Лекції спровокували жваву полеміку на сторінках місцевої газети між прихильниками «старого передвижницького» мистецтва і прихильниками «нового» мистецтва. Тому майже щодня в газеті друкувалися емоційні відгуки на побачене, а інколи траплялися й ґрунтовні аналітичні статті про суть і роль мистецтва в житті.

27 квітня 1914 року газета «Голос Юга» повідомила про закриття Другої Єлисаветградської виставки. У підсумках ішлося про те, що в громадськості ця виставка викликала менший інтерес, ніж попередня, і відвідувачів було замало. Було продано тільки кілька картин місцевих художників і лише одну іногороднього – «Бузок» Е. Лісснера. Кореспондент також відзначав, що К. Коровін, який надіслав на виставку картину «Рання весна», у разі, якщо цей твір буде продано, виявив бажання пожертвувати половину її вартості на користь ТППГР¹⁷.

Публікації тогочасної преси засвідчують, що Перша, а потім і Друга художні виставки в Єлисаветграді активізували місцеву публіку на сприймання творів мистецтва, показали широкий простір новітніх тенденцій у мистецтві як зразків пошуку шляхів росту і вдосконалення творчої особистості. Адже, на відміну від столичних центрів, де сфера загальних художніх інтересів була близькою для публіки і де виставки стали важливою подією художнього життя незалежно від її учасників, провінційна публіка Єлисаветграда за тривалий період 18-ти відвідин міста передвижниками знала й визнавала корифеями хіба-що тільки їх. Відтак сучасникам доводилося визнавати, що молоді художники, які проводили виставки у провінції, брали на себе тяжку і не зовсім вдячну роботу – ознайомлювати місцеву публіку з новими провідними творчими мистецькими пошуками, розвивати її смаки, привчати до нової естетики.

На засіданнях ТППГР регулярно піднімалися питання щодо створення художнього музею¹⁸. Обґрунтуванням ідеї створення музею та можливості її здійснення послужило передане (письмово) бажання одного з місцевих уродженців художника І. Похитонова – у разі влаштування музею в Єлисаветграді подарувати частину своїх картин на користь міста, а після смерті передати всі свої картини і колекції. Ця думка була обґрунтована ще й тим, що Петербурзька академія мистецтв охоче йшла назустріч містам, які прагнули створювати художні музеї, надсилаючи в тимчасове користування картини відомих художників¹⁹.

Питання з приміщенням для музею, очевидно, було вирішене, адже в березні 1914 року газета «Голос Юга» в рубриці «Міське життя» дала таке повідомлення: «Сьогодні о 8 год. вечора в приміщенні, призначеному для художнього музею (по вул. Вокзальній і Тюремного провулка, будинок Товариства грамотності), відбудеться засідання художньої секції товариства грамотності...»²⁰.

Для отримання картин із Петербурзької академії мистецтв на одному із засідань Рада ТППГР підготувала клопотання до академії щодо можливості надання творів у майбутній Єлисаветградській художній музей. На засіданні академічної Комісії по розсилці картин у провінційні музеї клопотання було розглянуто й задоволено²¹. У постанові, яку затвердила академічна комісія, передбачалося видати Єлисаветградському товариству грамотності близько 15 творів.

15 липня 1914 року на зібранні Художньої секції повідомлялося, що кроки, які були зроблені Товариством, увінчалися успіхом, також було прочитано лист з Петербурзької академії мистецтв, у якому мовилося про картини, що були підготовлені для передачі до художнього музею Товариства. У листі йшлося про 14 картин, загальною вартістю 4900 карбованців. Це: «Христос перед Пілатом» – художника В. Бартоломео; «Revel» – Л. Ф. Лагоріо; «Зима» – Я. Протопопова; «Квітучий сад» – А. Писемського; «Товариші» – М. Земнова; «Гравень – рожевий сад» – А. Шнейдера; «Китайська чайна» – К. Хорвата; «Слобода Мерефа» – С. Васильківського; «Вечір у селі» – П. Радімова; «Собор у Солікамську» – А. Маковського; «Водяний млин» – І. Вершиніна; «Сіракузи» – Г. Кондратенко; «Вулиця в Стамбулі» – М. Касаткіна; «Перед купанням» – С. Дудіна²².

Ці картини було отримано Єлисаветградським ТППГР 22 жовтня 1914 року. Оскільки на той час у місті проходила підготовка до військових подій і приміщення товариства грамотності, призначене для музею, було зайняте військовим відомством, то за угодою з міською управою, картини були тимчасово розміщені в ремісничо-грамотному училищі²³.

Окрім картин з Академії мистецтв, у місцевій пресі повідомлялося, що представники Одеського товариства ім. Куїнджі²⁴ подарували для музею Єлисаветградського товариства грамотності три твори професора А. Куїнджі: «Кавказ», «Берег моря» та «Лісова поляна». Пізніше один із членів товариства колишній учень Єлисаветградських Вечірніх рисувальних класів, а потім Петербурзької академії мистецтв Самійло Дудін приватним листом на ім'я редактора місцевої газети, члена ТПГР Д. Горшкова повідомив, що й надалі товариство буде щорічно надсилати картини, які закупаються на виставках за гроші, заповідані А. Куїнджі.

Досить відомий на той час І. Похитонов листом із Бельгії повідомив, що він дарує музею від 5-ти до 10-ти своїх творів, а також кілька робіт інших авторів, серед яких були малюнок І. Левітана, картина М. Кузнецова та кілька офортів. Крім того, він, прагнучи якнайбільше допомогти землякам, пообіцяв клопотати, щоб музею надали свої картини ще й інші його товариші художники.

Отже, як зазначалось у пресі, складалася ситуація, що в недалекому майбутньому музей міг би мати вже близько 30-ти картин, серед яких були і твори великої цінності. Також ішлося про те, що музей з осені 1914 року міг бути відкритим. Для цього необхідно було ще вкласти гроші для приведення приміщення до належного вигляду і внести відповідні зміни до статуту товариства, якими б визначалося підпорядкування музею Товариству.

На жаль, подальша доля картин, що прибули до Єлисаветграда, невідома, позаяк Перша світова війна, а за нею й жовтневий переворот зруйнували плани та починання творчої інтелігенції. Відкриття музею було перенесене на пізніший період, і справою з організації міського художнього музею займались уже інші люди²⁵.

ТПГР відіграло важливу роль у становленні та розвитку художнього життя краю, оскільки мистецька секція своїми зусиллями, спрямованими на підняття інтересу жителів міста до художніх творів, ознайомлювала їх з найкращими досягненнями культури та мистецтва у світі, що й сприяло розвитку їхніх художніх смаків. Публікації преси засвідчують, що виставки активізували місцеву публіку на сприймання творів мистецтва, показали широкий простір новітніх тенденцій у мистецтві, відволікли на певний час значну кількість населення від буденного світу, щоденних проблем. Проведенням художніх виставок члени Товариства зробили дієвий крок на шляху естетичного розвитку провінції та створення художнього музею²⁶.

¹ Єлисаветградское Общество распространения грамотности и ремёсел. Начало 1897–1912 гг. // ДАКО. – Ф. 56, оп. 1, од. зб. 1, арк. 48–53.

² Золотой век художественных объединений в России и СССР (1820–1932) : справочник / О. Л. Лейкинд, Д. Я. Северюхин. – С.Пб. : Изд-во Чернышёва, 1992. – С. 82.

³ Єлисаветградское Общество распространения грамотности и ремёсел...

⁴ Золотой век художественных объединений в России и СССР... – С. 130.

⁵ Отчет о состоянии ЕЗРУ за 1909 год // ДАКО. – Ф. 60, оп. 1, од. зб. 239, арк. 93.

⁶ Каталог Первой художественной выставки // Єлисаветградское общество грамотности. – Єлисаветград, 1913. – 25 с.

⁷ Босько В. Вони були першими // Вечірня газета. – 2003. – 19 травня. – С. 4.

⁸ Там само. – С. 4.

⁹ Єлисаветградское Общество распространения грамотности и ремёсел... – Арк. 53.

¹⁰ Там само. – Арк. 53.

¹¹ Вторая художественная выставка // Голос Юга. – 1914. – 1 апреля. – С. 3.

¹² Художественная выставка // Голос Юга. – 1914. – 6 апреля. – С. 3.

¹³ Там само. – С. 3.

¹⁴ Художественная выставка... – С. 3.

¹⁵ Лекции искусства // Голос Юга. – 1914. – 13 апреля. – С. 3.

¹⁶ Там само. – С. 3.

¹⁷ Закрытие художественной выставки // Голос Юга. – 1914. – 27 апреля. – С. 3.

- ¹⁸ Елисаветградское Общество распространения грамотности и ремёсел... – Арк. 52–53.
- ¹⁹ Педагогический подвижной музей с художественным отделом в г. Елисаветград // Голос Юга. – 1913. – 27 января. – С. 3.
- ²⁰ Художественная секция // Голос Юга. – 1914. – 11 марта. – С. 3.
- ²¹ Художественный музей в Елисаветграде // Голос Юга. – 1913. – 2 ноября. – С. 3.
- ²² В о-ве грамотности // Голос Юга. – 1914. – 15 июля. – С. 3.
- ²³ Присылка картин академией художеств // Голос Юга. – 1914. – 22 октября. – С. 3.
- ²⁴ Художественная секция... – С. 3.
- ²⁵ *Василенко А.* Любовь моя, Россия // Столица и усадьба. – 1916. – № 58. – С. 15.
- ²⁶ Художественная выставка в провинции // Голос Юга. – 1914. – 20 апреля. – С. 3.